

HUMANISTICKE STUDIJE

12 | 2024

UNIVERZITET
DONJA GORICA

ČASOPIS HUMANISTICKE STUDIJE

Glavni i odgovorni urednik:
Dragan K. Vukčević

Urednik broja
„Primijenjena etika“:
Kristina Bojanović

Redakcija:
1. Đorđije Borozan (Podgorica);
2. Ilija Vujačić (Podgorica);
3. Dragica Vujadinović (Beograd);
4. Milan Podunavac (Podgorica);
5. Cirila Toplak (Ljubljana);
6. Mirjana Maleska (Skoplje);
7. Asim Mujkić (Sarajevo);
8. Kristina Bojanović (Podgorica).

Savjet:
1. John Keane (Sidney);
2. Nenad Dimitrijević (Beograd);
3. Čedomir Čupić (Beograd);
4. Olga Breskaja (Vilnius);
5. Ana Krasteva (Sofija, Lyon);
6. Panos Ljoveras (Solun);
7. Đuro Šušnjić (Beograd);
8. Viljam Smirnov (Moskva);
9. Rudi Rizman (Ljubljana);
10. Alpar Lošonc (Novi Sad);
11. Vesna Kilibarda (Podgorica);
12. Stefano Bianchini (Bologna);
13. Hans-Georg Ziebertz (Würzburg);
14. [Ratko Božović.]

Sekretarka: Kristina Bojanović

Dizajn: [Mile Grozdanić]

Priprema za štampu: Bojan R. Popović
Medeon, Podgorica

Lektura i korektura: Sonja Živaljević

Izdavač: HS, UDG

Podgorica,
2024.

12 | 2024

SADRŽAJ

DRAGAN K. VUKČEVIĆ Uvodna riječ
glavnog i odgovornog urednika /5/

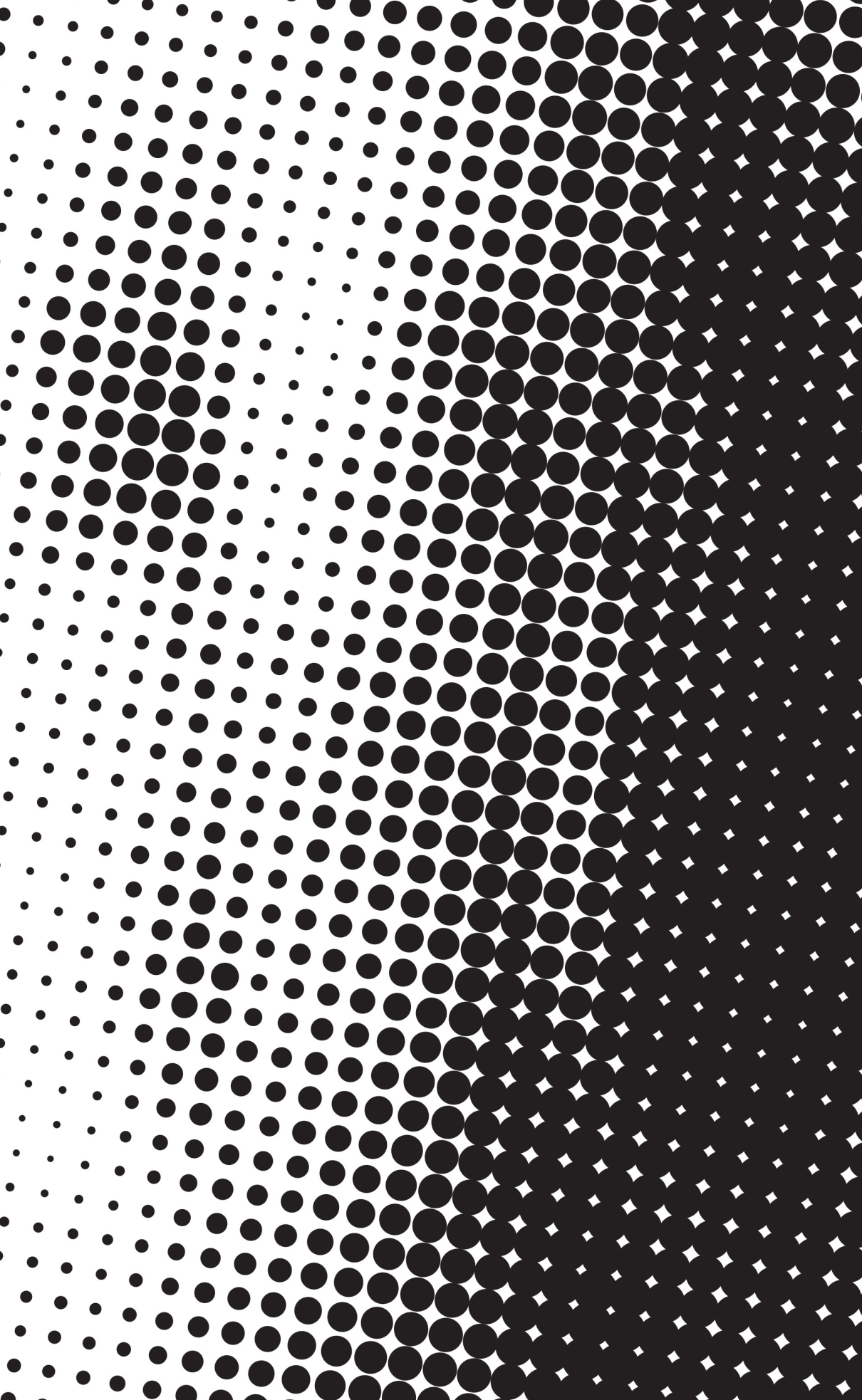
Uz temat ovog izdanja Humanističkih studija /7/

DIO I TEMA BROJA: Primijenjena etika
DEJL ŽAKET Šta je posao novinara? /13/
DEJL ŽAKET Cenzura i uskraćivanje informacija radi višeg dobra /25/
MARK IZRAEL i IJAN HEJ Zašto uopšte da brinemo o etici? /39/
MARK IZRAEL i IJAN HEJ Činiti dobro i
izbegavati da se naudi drugima /49/

DIO II Četiristo godina od rođenja Bleza Paskala
MILOSAV GUDOVIĆ Paskal, ili o laži ne-izvesnog /67/
KRISTINA BOJANOVIĆ Blez Paskal: Misao kao etička kategorija /73/

DIO III Trista godina od rođenja Imanuela Kanta
IMANUEL KANT Ogled o mentalnim bolestima /83/
MOMČILO T. SELESKOVIĆ Kritičizam /93/
KRISTINA BOJANOVIĆ Život po maksimama.
O knjizi Manfreda Kuna, *Kant. Biografija* /103/

DIO IV Prikazi
NIKOLA BANIČEVIĆ Džon Meršajmer i Sebastijan Rosato,
Razum i moć: kako države misle /113/
ILIJA VUJAČIĆ Milan Podunavac, *Režimi straha* /117/
KRISTINA BOJANOVIĆ Arnold Tojnbi, *Proučavanje istorije* /127/

Šta je posao novinara?

Vesti

Ako se zapitamo zašto postoje novinari, očigledan je odgovor da novinari pružaju jednu bitnu uslugu — izveštavaju o vestima. U mnogim oblastima svog života donosimo odluke na osnovu informacija za koje nemamo sredstava ni znanja da ih sami prikupimo, već u tome svakodnevno zavisimo od profesionalnih novinara. Novinari prikupljaju podatke i izveštavaju o vestima da bismo ih mi dalje koristili. Kao i u slučaju svake druge dragocene i potencijalno opasne supstance, čistoća informacija je od najveće važnosti. U prvom delu ove knjige videćemo da se celokupna novinarska etika može sažeto predstaviti kao obaveza novinara da *u najvećoj mogućoj meri izveštavaju istinito o stvarima relevantnim za javni interes.*

Prvenstveni posao novinara jeste to da otkriva činjenice u svetu i izveštava o njima. Jedna ovakva naizgled nevina deskripcija već postavlja značajna filozofska pitanja koja su neposredno relevantna za svet profesionalnog novinarstva. Ako prihvatimo da novinare smatramo moralno odgovornim za istinitost sadržaja njihovih izveštaja, moramo da budemo sigurni da od novinara ne zahtevamo da rade nešto što ne mogu da urade. Opšti princip, koji je prvi izrazio filozof Immanuel Kant [Immanuel Kant] krajem osamnaestog veka, glasi da „treba” implicira „može”.¹ Ovaj princip povlači za sobom da se ljudi ne mogu smatrati odgovornim zbog toga što nisu učinili nešto što nije ni bilo u njihovoj moći da učine. Prema Kantovom principu, moralno smo obavezni samo u pogledu onih stvari koje stvarno možemo da učinimo. Intuitivno, ovo ograničenje izgleda ispravno. Ne bi trebalo da se smatram moralno odgovornim za to što nisam zaustavio razorni zemljotres jer i nisam u stanju da kontrolišem moćne prirodne sile. Slično tome, da bismo znali da li možemo novinare da smatramo moralno odgovornim za govorenje istine, treba da postavimo filozofska pitanja o tome da li je istina nešto što se uopšte i može dostići, ili u kom tačno smislu reći možemo očekivati od novinara da nastoje da uvek govore istinu.

¹ Navedeno u: Kant, *The Metaphysics of Morals*, u: Kant, *Practical Philosophy*, str. 513.

Govorenje istine u javnom interesu jeste plemeniti ideal. Poput drugih apstraktnih ideala i taj ideal je u opasnosti da dođe u sukob sa pritiscima realnog života. Neka moralna pitanja se pred profesionalne novinare postavljaju prvenstveno usled činjenice da je objavljivanje vesti u većini slučajeva i biznis. Na nesreću, ne možemo da se pozovemo na neku opšteprihvaćenu teoriju poslovne etike i da je neposredno primenimo na posebne probleme novinarstva. Razlika između novinarstva i drugih vrsta biznisa povezana je sa osobenom vrstom proizvoda ili usluga koje profesionalno novinarstvo pruža. Svoju odgovornost da pruže istinite informacije u javnom interesu novinari ispunjavaju samo u onoj meri u kojoj se u društvu poštuje i štiti sloboda štampe. To znači da društvo u kome postoji sloboda štampe uglavnom očekuje od vlasti da se ne meša u obaveštavanje o vestima, već da saraduje sa novinarima u onoj meri u kojoj to dozvoljavaju njene druge možda vitalnije obaveze. Ima mnogo načina na koje ova vrsta novinarske slobode, poput svih drugih vrsta slobode, može da bude zloupotrebljena u pokušaju da se ostvari profit. Pružanje vesti čitaocima i gledaocima zahteva novac, ali nekim ljudima i donosi ogroman novac, posebno investitorima, oglašivačima i nekim reporterima. To je veliki biznis sa vlastitim problemima poslovne etike, koji nisu neposredno relevantni za industriju vesti. Pa, ipak, ne smemo da izgubimo iz vida to da novinarstvo može da bude isto toliko biznis u kome je čovek čoveku vuk koliko i savesno obavljan poziv. Činjenica da se unutar novinske industrije vesti kupuju i prodaju kao roba sama po sebi ne znači da je ona automatski sumnjiva. Ova knjiga bi trebalo da pomogne zainteresovanim čitaocima da brižljivo promisle o tome šta mi kao potrošači vesti želimo od vesti i o tome kako mislimo da bi oni koji istražuju vesti i izveštavaju o njima trebalo da se vladaju dok nas obaveštavaju o vestima. Ako smo u ovom istraživanju razumni, međutim, ne bi trebalo da očekujemo da industrija vesti bude potpuno izolovana od onih vrsta finansijskih pritisaka koji prevladavaju u celokupnoj kulturi.

Za vesti plaćamo na mnogo načina, bilo da to znamo ili ne. To radimo kad se pretplaćujemo na kablovsku televiziju koja sadrži i programe vesti isto toliko kao i kad na staromodan način plaćamo pretplatu na lokalne novine ili časopise. To radimo čak i kad vesti i reklame čitamo na Internetu. Na ovaj ili onaj način, kao potrošači vesti dok one *jesu* vesti, plaćamo za informaciju koju dobijamo. Štaviše, tako bi i trebalo da bude u tržišnoj razmeni vrednosti. Ovde nije problem to da li je izveštavanje o vestima najbolje obavljati kao biznis, posebno ako na pitanje zašto postoje novinari odgovorimo onako kako smo to već učinili. Niti ćemo ovde kao temu novinarske etike ispitivati korene ili plodove novinarstva u kontekstu savremenog kapitalizma. Pitanja koja želimo da postavimo u ovoj knjizi tiču se morala profesionalnih novinara unutar prevladajuće političke i ekonomske realnosti, a ne unutar sveta snova moralne utopije. Svrha utvrđivanja moralnog ideala, pa čak i ideala koji je dovoljno realističan da se manje-više neposredno primenjuje na stvarni svet, ipak je u tome da će,

kad novinarska zajednica počne stvarno da prihvata neki dostižan ideal, blagotvoran moralni poredak početi da preovlađuje na polju koje može da pruži snažan primer drugima. Dobar moralni princip može da doprinese progresivnoj promeni u svetu ako je smislen dovoljnom broju ljudi i ako ga slede u praksi kao standard profesionalnog ponašanja. Ako ne može da ostvari moralnu utopiju, može bar da pomogne da stvari postanu bolje.

Moralna prava i odgovornosti

Novinari imaju posebna moralna prava i s njima povezane posebne moralne odgovornosti. Isto to važi, s obzirom na različiti ali povezan skup prava i odgovornosti, i za potrošače vesti. Slika novinarske etike izložena u ovoj knjizi sledeća je: rad profesionalnih novinara pruža jedinstvenu uslugu u otkrivanju i prenošenju korisnih činjenica svima koji bi mogli odgovorno da izvuku korist iz tih informacija. Moralni imperativ profesionalnog novinarstva, njegova svrha i ono što ono zahteva od onih koji se njime bave jeste obezbeđivanje relevantnog govorenja istine u javnom interesu. Sva novinarska prava i odgovornosti, svaki moralni princip o kome ćemo raspravljati u ovoj knjizi, izvire iz te tvrdnje o profesionalnom pozivu novinara.

Kad se profesionalna etika ispituje iz filozofske perspektive, cilj nije prosto iznošenje spiska onoga što treba i onoga što ne treba da profesionalci slede ako žele da njihovo profesionalno ponašanje bude smatrano moralno ispravnim. Zapravo postoje etički kodeksi koji se sastoje upravo od ovakvih smernica za ono što profesionalni novinari smatraju etički prikladnim profesionalnim ponašanjem, koje su pripremila razna profesionalna novinarska udruženja i koji odražavaju njihove poglede na moralne vrednosti povezane sa novinarstvom. Profesionalni etički novinarski kodeksi ispunjavaju jednu važnu funkciju. Oni iscrpno izlažu i podsećaju novinare na moralne izbore s kojima će se verovatno susresti u izveštavanju i pružaju im osećaj za njihove odgovornosti i za ono što se od njih očekuje kad obavljaju svoje dužnosti. Takvi kodeksi, uopšte uzev, zahtevaju od njih da o vestima izveštavaju tačno, a posle toga se tipično iznose upozorenja na posebne vrste iskušenja koja novinari treba da izbegavaju kako bi izbegli da budu okrivljeni za rđavo profesionalno ponašanje. Etički kodeksi pružaju vredan uvid u ono što novinari vide kao granice u okviru kojih oni misle da je neophodno regulisati načine na koje se vesti prikupljaju, uređuju i objavljuju. Bacivši pogled na spiskove moralnih saveta sadržanih u profesionalnim etičkim novinarskim kodeksima iz Dodatka, vidimo da oni postavljaju visoke ideale za izveštavanje o vestima i upozoravaju novinare na neke od moralnih opasnosti s kojima bi se mogli suočiti; zapravo, kao što smo rekli, ti kodeksi se svode na spiskove onoga što novinari treba i što ne treba da čine. Prosto izložiti sadašnjim ili budućim novinarima spisak onoga što treba i što ne treba da čine ipak nije dovoljno da nam

pruži ono što ćemo nazvati *novinarskom etikom*. Moralna uputstva u vidu deset profesionalnih zapovesti, ma kako važna mogla biti za novinara, ne objašnjavaju *zašto* je neki skup pravila dobar niti ga opravdavaju. Zašto bi se novinar koji počinje da se bavi ovom profesijom složio da su to dobri principi? Zašto bi novinar izabrao da sledi te određene profesionalne moralne smernice, čak i ako pretpostavimo da su one ispravne, posebno ako su one u neskladu sa drugim poželjnim ciljevima?

Da bismo se bavili tom vrstom pitanja, moramo prvo da razjasnimo cilj i svrhu novinarstva i da otkrijemo filozofsku osnovu moralnih prava i odgovornosti novinara. Šta tačno novinari kao novinari treba da čine? Ako pravi novinarski posao ima neke veze sa otkrivanjem činjenica i izveštavanjem o njima, u smislu u kojem su činjenice istine izražene istinitim rečenicama, moramo da postavimo temeljna pitanja o prirodi i postojanju istina, istinitih činjenica ili rečenica, i o tome da li je istina nešto što ljudi mogu dostići. U tom pokušaju mi se na neki način bavimo istom onom vrstom stvari kojom moraju da se bave i profesionalni novinari da bi otkrili činjenice o kojima izveštavaju, mada naša tema nisu tekući događaji, već moralni pojmovi i saveti profesionalnim novinarima.

Novinarstvo kao nastojanje da se dođe do znanja obavezuje posebno filozofe da postave pitanje o *epistemološkom* ili *teorijsko-saznajnom* statusu novinarskog izveštavanja. U filozofiji je otvoreno pitanje o tome da li postoje dostižni standardi istine i znanja. Izgleda kao da se novinarska zajednica i njena publika, u onoj meri u kojoj to njihovi pripadnici mogu obično da kažu, bave svojim poslom s potpunim samopouzdanjem, služeći se pojmovima činjenica, istina i znanja kao da su oni dobro shvaćeni i opšteprihvaćeni. Mi se, kad filozofski ispitujemo probleme novinarske etike, ne moramo osećati prinuđenim da osporavamo tu implicitnu pretpostavku. Prosto želimo da znamo kakva su pravila novinarskog govorenja istine, i da li ona mogu da izdrže filozofsko ispitivanje. Prihvat ćemo to da ne možemo novinarima uputiti moralni zahtev da istinito izveštavaju ako ne postoji filozofski inteligibilan pojam znanja ili istine. Kako tada da postupamo? Treba li prosto da prihvatimo sve što među profesionalnim novinarima prolazi kao novinarska istina i da usvojimo iste uslove kao osnovu za prosuđivanje o tome da li je dati novinar ispunio ili prekršio osnovni princip novinarske etike? Šta sa efektima individualne perceptivne ili kulturne perspektive ili pristrasnosti kao smetnjom novinarskoj objektivnosti? Ako nema istinski objektivnog istinitog izveštavanja o novim događajima, kako pojedine novinare možemo smatrati moralno odgovornim za neispunjavanje onoga što je za njih, kao i za svakoga drugog, jedan nemogući i nedostižni standard? Za šta su u tom slučaju profesionalni novinari moralno odgovorni? Mi, zapravo, često smatramo novinare moralno odgovornim za istinitost njihovog izveštavanja. Razvijajući jedno filozofsko ispitivanje najznačajnijih problema novinarske etike, sada želimo da postavimo pitanje da li imamo pravo da to činimo. Ako odgovorimo

potvrđno, tada moramo da ustanovimo prema kojem ćemo standardu istine smatrati odgovornim novinare kao javne govornike istine. Šta filozof, oslanjajući se na ključne ideje teorijske epistemologije, može da kaže a što bi pomoglo da se razjasni praktična intelektualna i moralna situacija novinara?

Kad dođe vreme, osvrnućemo se na sva ta kao i na mnoga druga pitanja. Pokušaćemo da iznesemo zdrave filozofske razloge za prihvatanje standarda istine za koje se razumno može očekivati da će ih novinari u praksi zadovoljiti i koje će oni, u velikoj meri, stvarno uspeti da zadovolje. Takođe ćemo se suštinski složiti sa duhom etičkih kodeksa koje su donela udruženja i organizacije profesionalnih novinara. Tada ćemo biti u položaju da zaključimo da novinari imaju moralnu odgovornost da prikupljaju činjenice o događajima u svetu i da o njima blagovremeno i tačno prenose informacije svima koji bi želeli da ih znaju. Svi mi bitno zavisimo od takvog znanja; svakodnevno se oslanjamo na to da je sadržaj izveštaja istinit. Pošto je znanje takođe i moć, kao što je još u sedamnaestom veku primetio Fransis Bekon [Francis Bacon], informacije koje pružaju novinari isto tako su potencijalno opasne i po pojedince i po društvo. Prema tome, očekujemo i zahtevamo, kao moralni cilj dostižan čoveku, da štampa izveštava o vestima istinito i blagovremeno u javnom interesu. Sama ta činjenica nas obavezuje da postavimo pitanje da li je istina neki misteriozan pojam, nešto toliko nedokučivo da se ne možemo ni nadati da ćemo stići do nje u želji za znanjem, ili je ona ono za šta bi svaki potrošač vesti sa ulice rekao da označava razliku između istinitih i lažnih vesti, prosto na osnovu toga da li se ono o čemu novinar izveštava zaista desilo ili nije.

Trebalo bi da pokušamo da se stavimo u položaj profesionalnog novinara da bismo shvatili moralne dileme s kojima on mora da se suočava. To će biti lako ako i mi već radimo kao profesionalni novinari ili studiramo kako bismo postali profesionalni novinari. Ostali čitaoci će morati da zamisle da su oni sami istraživači koji rade na terenu, izveštači ili urednici. Šta ćemo tada uzeti za naše moralne standarde za profesionalno ponašanje novinara? Ako se kao novinari nadamo da ćemo ne samo zaraditi hleb naš nasušni ili imati uspešnu karijeru, već i da ćemo doprineti društvenom dobru, koji su postupci moralno prihvatljivi kao doprinos opštem dobru? Koji postupci zaslužuju moralnu osudu? Možemo se držati moralnih ideala, ako smo dovoljno čvrsti, i energično pokušavati da postupamo u skladu s njima, čak i u okolnostima koje jasno ne ohrabruju niti nagrađuju vrlinu. Mera u kojoj smo u stanju da se u teškim uslovima približimo moralnom idealu pruža standard kojim se može procenjivati naše profesionalno novinarsko ponašanje. Stoga moramo brižljivo da razmotrimo to kako treba da izgleda moralni ideal novinarstva i da utvrdimo praktičan cilj slaganja sa minimalnim moralnim zahtevima odgovornog izveštavanja o vestima. Važno je utvrditi jasnu granicu između onoga što je moralno opravdano i onoga što nije moralno opravdano da novinari čine kad prikupljaju nove informacije

i izveštavaju o njima. Praktičan novinar želi da sa sigurnošću postupa unutar jednog skupa jasnih moralnih granica, ako se za njih prosudi da su prihvatljive, i da pokuša sve što može da se ne bi udaljio od profesionalnih moralnih standarda. Novinari bi, ukratko, želeli da u konkretnoj situaciji znaju da bi bilo u redu da učine ovo, ali da bi bilo moralno pogrešno da učine ono. To bismo želeli i svi mi. Interesantno, odgovori nisu uvek ovako laki, što je donekle frustrirajuće. Moralni problemi stvarnog života često se, na nesreću, više opiru rešavanju od onih koje možemo da nađemo u knjigama. Pa, ipak, apstraktna istraživanja ideja sa svim svojim ograničenjima mogu da igraju značajnu ulogu u ocrtavanju moralnog progresa, navodeći nas na to da razmišljamo o hipotetičkim situacijama koje su dovoljno slične problemima za koje je verovatno da ćemo ih sresti u stvarnim okolnostima.

Kad pokušavamo da artikulišemo neku apstraktnu teoriju, stvari moramo da uprošćavamo da bismo mogli da ih objasnimo. To važi ne samo u filozofiji, uključujući i etiku, već i u fizici, hemiji, biologiji, psihologiji i društvenim naukama. Postoji opasnost preteranog uprošćavanja naših reakcija na ono što se može stvarno desiti osobi uhvaćenoj u moralnu dilemu ili uključenoj u ozbiljan moralni prestup. Razmišljanje o problemima koji se mogu sresti u praksi, kao i o onome što moralne nedoumice mogu značiti s obzirom na kredibilitet profesije i njen potencijalni uticaj na interese drugih osoba, može pomoći da se novinari pripreme za to da izbegnu gomilu sličnih vrsta situacija koje bi mogle biti moralno kompromitujuće ili dostojne osude. Uopšte uzev, takve nezgode izbegavamo dajući sve od sebe da bismo uradili moralno ispravnu stvar, zavisno od toga šta prihvatamo kao svoje moralne odgovornosti. Često, verujemo da na osnovu instinktivnih reakcija ili na osnovu dobrog vaspitanja znamo šta je ispravno a šta je pogrešno učiniti. Ipak, možemo poboljšati svoje šanse da stignemo do zdravog moralnog suda, pokušavajući da shvatimo svoje moralne porive da učinimo ovo ili da se uzdržimo od onog, ako te moralne principe eksplicitno zabeležimo i razmotrimo njihove implikacije. Stoga je iz svih tih razloga u našem interesu da počnemo ozbiljno da razmišljamo o onome što jeste ili nije moralno ispravno da profesionalni novinar čini. Razmišljanjem o nekim očiglednim moralnim lekcijama izloženih slučajeva izoštrićemo svoju osetljivost za moralne prelive i implikacije koje ima donošenje moralnih odluka u stvarnom svetu.

Moralni problemi novinarske etike

Bilo da smo novinari, bilo da težimo da postanemo novinari ili da smo prosto zalepljeni za ekran svaki put kad krene emisija vesti, potrebno je da kao obavešteni građani budemo svesni moralnih problema s kojima se suočavaju novinari koji istražuju činjenice i izveštavaju o njima. Svi mi u vitalnom pogledu zavisimo od istinitih, tačnih,

blagovremenih i društveno odgovornih vesti. Šta su te odgovornosti i kako o njima, kao o jednom posebnom poglavlju profesionalne etike, treba misliti?

Svako ko redovno prati vesti shvata da se pred novinare svakodnevno postavljaju mnoga moralna pitanja. Postoje problemi o kojim temama izveštavati i kako o njima izveštavati, postoje sukobi i moralne dileme povezane sa pravom javnosti da zna nasuprot pravu pojedinca na privatnost, pitanjima nacionalne bezbednosti ili drugim društvenim pritiscima da se javnosti uskrate izvesne informacije, problemi sa zaštitom poverljivih izvora, postavljanjem granica cenzuri kao i o mnogim drugim teškoćama. Teorija novinarske etike mora da objasni odakle potiču novinarska prava i odgovornosti i na koji način su povezani sa prikladnim moralnim ponašanjem profesionalnih novinara. U isto vreme, korisna filozofska rasprava o novinarskoj etici treba da iznese jasne primere etičnog i neetičnog ponašanja koji bi služili kao smernice za praktična razmišljanja o moralnosti nekih od izbora s kojima se suočavaju profesionalni novinari.

Novinari su, uopšte uzev, savesni istraživači koji imaju osećaj da obavljaju određenu misiju. Oni žele da otkriju i saopšte istinu, da podele informacije o trenutno značajnim dešavanjima u svetu, poštujući pri tome prava ljudi i pokušavajući da uravnoteže neutaživu glad za vestima sa drugim javnim i privatnim obzirima. Na taj način, izveštavajući o značajnim događajima i delujući kao čuvari javnog interesa, novinari mogu posredno da doprinesu pozitivnim promenama za opšte društveno dobro. Nesumnjivo je da su zbog ovoga mnoge osobe izabrale da postanu profesionalni novinari, želeći da slede najbolje primere novinarstva koje služi javnom interesu i svet čini boljim. I pored toga, kompetentni novinari taj važan posao mogu da obavljaju bolje i s više samopouzdanja ako postanu svesni moralnih problema koji mogu da se jave unutar njihove profesije. Ako novinari budu ohrabreni u tom smeru da misle o opasnostima etičkog izbora prilikom izveštavanja, mogu sebi da pruže praktičan moralni filozofski okvir unutar kojeg mogu da razmatraju mnoge tanane razlike između moralno dopustivog novinarskog ponašanja i ponašanja koje zaslužuje moralnu osudu. Mi koji nismo novinari već potrošači vesti možemo bolje da ocenimo do čega sve dolazi prilikom pribavljanja informacija i njihovog širenja, kao i da bolje razumemo situacije koje su zanimljive sa moralnog stanovišta, u kojima se ponekad zateknu profesionalni novinari, i da tako postanemo svesni složenosti etičkih rasprava koje se odnose na probleme izveštavanja.

Ova knjiga je nastala kao rezultat želje da se razjasne središnji problemi novinarske etike, pri čemu sam nastojao da ona postane praktični priručnik iz etike za profesionalne novinare. Ovde izložene ideje nude jednu sistematsku teoriju moralnih prava i odgovornosti novinara, zajedno sa zbirkom problema koje treba razmatrati u tekućim raspravama o novinarskoj etici. Već smo nagovestili da se profesionalni etički kodeksi ne mogu smatrati poslednjom reči o ovom predmetu mada oni mogu da pruže materijal za filozofsko razmišljanje.

Filozofi, koji su retko kad novinari, spremni su da na druge načine analiziraju principe koje su sami novinari predložili da bi ustanovili granice između moralno prikladnog i moralno neprikladnog ponašanja prilikom izveštavanja. Stoga argumenti koje ćemo razmatrati nisu namenjeni samo novinarima, već svima koji prate rad novinara ili od njega zavise.

Kad otvorite stranice novina ili časopisa ili slušate vesti na radiju ili televiziji, postajete deo široke interaktivne mreže koja obuhvata informacije sa svih strana sveta prikupljenih i priređenih radi zadovoljavanja radoznalosti i pružanja podataka značajnih za donošenje odluka pojedinaca i organizacija. Filozofska pitanja povezana sa novinarskom etikom zanimljiva su kako sama po sebi tako i zbog svojih praktičnih implikacija, ali i iz drugih razloga. Problemi predrasuda i različitih tačaka gledišta u izveštavanju imaju opšte implikacije za metodologiju traganja za istinom u teoriji saznanja budući da su zajednički za nauku, istoriju, kao i za naše opšte shvatanje činjenica o svetu. Pitanja o privatnosti i obavezama koje se tiču prava novinara kad ona dođu u sukob sa pravima šire javnosti nisu samo pitanja individualnog morala, već imaju značajne konsekvence za političku filozofiju, filozofiju prava i pojam društvenog dobra.

Etika bilo koje profesije, uključujući i novinarsku, pruža minijaturni model moralnih vrednosti. U meri u kojoj principi kojima svaka profesija pokušava da reguliše ponašanje svojih pripadnika odražavaju vrednosti inherentne široj zajednici; ti principi predstavljaju mikrokosmos svih moralnih prava i odgovornosti. Proučavanje posebnih etičkih pravila discipline kao što je novinarstvo, nudi usredsređen pogled na to kako specifični problemi s kojima se suočava neki profesionalni esnaf kao moralna potkultura unutar šire zajednice mogu imati šire i dalekosežnije implikacije za etiku društva kao celine. To posebno važi za novinarsku etiku, zato što smo svi mi, u manjoj ili većoj meri, uključeni u aktivnosti saznavanja činjenica o svetu i deljenja informacija koje smo otkrili sa drugima, čak i ako se time ne bavimo kao profesijom. Svi moramo da naučimo kako da primamo i obrađujemo nove informacije, i moramo da odlučimo kako da ih u svom životu odgovorno koristimo. U ovom ograničenom smislu svi smo mi novinari, te stoga moramo da pokušamo da steknemo neki uvid u način na koji novinarstvo funkcioniše i u moralne dimenzije stvaranja vesti. Ova knjiga je napisana i da bi proširila svest o novinarskoj etici i o značaju vesti u našim svakodnevnim životima i da bi pomogla unapređenju otvorene rasprave o kognitivnim, moralnim i političkim vrednostima koje se dramatično ukrštaju u ovoj profesiji.

Brzo širenje informacija uz pomoć modernih telekomunikacionih tehnologija u novinama, na radiju, televiziji, preko videa, satelita i sajtova na Internetu može da bude snaga koja će doneti ogromno dobro ili zlo, zavisno, kao i kod svih tehnologija, od toga kako se koristi. Primer kako novinarstvo potencijalno ima važnu moralnu ulogu jeste tačno izveštavanje o prirodnim katastrofama koje nam prete u bliskoj budućnosti, o zdravlju, putovanjima, opasnostima po

okolinu i sličnom, što sve mogu biti značajni činioци u zaštiti života i imovine. Nasuprot tome, neodgovorno izveštavanje može da izazove paniku, a preterano samopouzdanje na takav način da stvori ili pogorša postojeće društvene probleme širenjem lažnih informacija ili, na primer, iznošenjem tačnih informacija na jedan emocionalno zapaljiv način. To su ekstremni slučajevi oko kojih se mnoge misaone osobe verovatno mogu složiti. Ako krenemo od očiglednih primera, to će nam pomoći da počnemo da razmišljamo o principima kojima bi trebalo da bude rukovođeno profesionalno novinarstvo. Problemi koji se nužno moraju razmotriti u jednom potpunijem bavljenju ovim predmetom ipak su često mnogo tananiji, komplikovaniji i stoga manje podložni nedovoljno promišljenoj moralnoj reakciji o tome koji su tipovi profesionalnog novinarskog ponašanja moralno opravdani ili neopravdani.

Kriterijumi profesionalne etike

Opet počinjemo da izoštravamo svoj osećaj za ono što se zahteva od teorije novinarske etike pitajući se šta je ono što je specifično za profesionalnu etiku, a posebno za novinarsku etiku, nasuprot opštim etičkim principima za koje možemo da pretpostavimo da važe za svaku odgovornu osobu. Razlika između opštih i profesionalnih etičkih standarda može se lepo ilustrovati u slučaju novinarske etike.

Povucimo prvo neke osnovne distinkcije. Postoje moralna pitanja koja novinari moraju pokušati da reše, a koja nisu problemi novinarske etike. Da li dva novinara kojima je dodeljen isti zadatak mogu da stupe u vezu? Da li bi to bilo kršenje profesionalne novinarske etike? Mislím da bi bilo, mada bi moglo predstavljati i kršenje drugih opštijih moralnih principa koji nisu specifični za profesionalno novinarstvo. Rekao bih da to isto važi i za druga nespecifična pitanja kao što su pitanja o tome da li je moralno ispravno ili pogrešno da novinari plaćaju porez na dohodak, da uzimaju droge radi opuštanja, ili da abortiraju. Čak i najpotpunija teorija novinarske etike neće odgovarati na moralna pitanja kojima moraju da se bave i oni koji nisu novinari.

Novinarska etika mora da bude na odgovarajuće načine specijalizovana isto koliko i profesionalno novinarstvo. To možemo da uvidimo ako shvatimo da se često smatra da novinari (mada i novinari i oni koji to nisu, imaju obavezu da govore istinu) imaju posebnu odgovornost da, unutar granica svojih mogućnosti, uvek istinito izveštavaju mnogo širu publiku. Od svih nas se zahteva da ne iskripljujemo niti da namerno pogrešno prikazujemo činjenice kad komuniciramo sa drugima niti da ih lažemo o onome za šta verujemo da je slučaj. Novinari, nasuprot tome, zbog potencijalnih posledica svog govorenja ili negovorenja istine, masovnosti publike kojoj prenose informacije, autoriteta koji imaju, i stepena u kojem se ljudi u svom donošenju odluka oslanjaju na informacije koje oni prenose,

zbog svega toga imaju veću odgovornost za poštenje u svom profesionalnom radu. Ako prijatelju neistinito kažem da je u nekom delu sveta izbio rat, ne kao svesnu laž već možda zbog glasina čiju se tačnost nisam pomučio da proverim, tada pogrešna shvatanja i odluke zasnovane na njima verovatno u najbolju ruku imaju veoma ograničen uticaj na tok događaja u svetu. Ja kao običan građanin u razgovorima koje vodim naprosto ne dopirem do nekog većeg broja ljudi da bi to imalo iole značajan uticaj. Ako neki cenjeni novinar prenese istu neistinu u večernjoj emisiji vesti koja se gleda širom sveta, posledice i potencijalna šteta su očigledno mnogo veći i time impliciraju za novinara mnogo viši standard proveravanja činjenica i tačnosti u opisivanju stanja stvari u svetu i prenošenju informacija korisnicima.

Odnos između opštih moralnih obaveza i posebnih odgovornosti koje pojedinci imaju zato što se bave određenom profesijom mogu se uzeti kao obeležje onoga što ćemo smatrati *profesionalnom etikom*. Relativno je lako videti kako se taj kriterijum može prilagoditi da bi odgovarao profesionalnim etičkim odgovornostima u poslovnoj etici, medicinskoj etici, pravnoj etici i slično. U slučaju novinarske etike, postoje mnogi aspekti aktivnosti koje spadaju u prikupljanje vesti i izveštavanje o njima koji podjednako važe za sve osobe, ali za koje novinari, zbog specifičnosti posla kojim se profesionalno bave i njegovih potencijalnih implikacija po društvo, snose povećan stepen profesionalne moralne odgovornosti.

Navikli smo da o vestima mislimo kao o uvek dostupnim. Na većini mesta u svetu u kojima će ova knjiga verovatno biti čitana, to je poput pritiskanja prekidača da bi se soba ispunila svetlošću ili otvaranja slavine da bi potekla pitka voda. Postoje mnoge dnevne novine i nedeljnici, kao i informativni televizijski programi koji se emituju u određeno vreme ili neprekidno kao dvadesetčetvoročasovni servisi vesti. Lakoća pristupa vestima navodi nas na to da njihovo postojanje uzmemo zdravo za gotovo. Uvek su tu za nas, i možemo da izaberemo da svoje vreme iskoristimo prateći vesti ili na neki drugi način. Možemo da umesto informativnih emisija gledamo sportski prenos ako više volimo, ili komičnu seriju, ili da ugasimo televizor i odložimo novine i bavimo se nekom fizičkom aktivnošću. Ponekad su vesti toliko zanimljive da ih gledamo sa uživanjem, a ponekad toliko dosadne ili depresivne da poželimo da se nekako izbavimo. Bez obzira na naš promenljiv stav prema vestima, ne možemo da previdimo njihov značaj u našem svakodnevnom iskustvu. Ako na trenutak razmislimo o tome odakle potiču vesti, ne možemo a da ne primetimo da se one sastoje od informacija koje su prikupile i predstavile osobe koje su stekle određeno profesionalno obrazovanje i koje se bave određenom vrstom posla. Daljim razmišljanjem možemo da uvidimo to da i kod novinara postoje iste one vrste moralne snage i moralne slabosti karaktera kao i kod drugih osoba i da ti činioци mogu imati neposredan uticaj na način izveštavanja, a time i potencijalni uticaj na milione potrošača zavisnih od vesti. Uz

to, novinari se suočavaju sa mnogim moralnim dilemama koje su jedinstvene za njihovu profesiju.

Etika novinarstva kao takva predstavlja posebnu tematsku oblast unutar opšteg polja primenjene profesionalne etike. Novinari su profesionalci posebne vrste, a posao koji obavljaju, budući da su oni osobe koje mogu da pogreše i koje moraju da odluče kako da se bave svojim poslom u svetlu uticaja koji imaju na druge ljude, podložan je posebnim moralnim razmatranjima koja obuhvataju poseban skup moralnih principa ili pravila ponašanja. U ovom kontekstu ne treba da previdimo ni činjenicu da su za mnoge čitaoce i gledaoce vesti postale jedna vrsta zabave, ni to da je izveštavanje često praćeno elementima koji prvenstveno imaju zabavan karakter. Ova zabavna komponenta u izveštavanju otvara dodatna moralna pitanja koja se odnose na način na koji se vesti prikupljaju i prikazuju. To je jedan element koji se lako povezuje sa činjenicom da je novinarstvo obično i način da se zaradi novac; pa ipak je ono i nešto više. Značaj zabavnih elemenata, čak i u ozbiljnom novinarstvu, leži u tome što oni pomažu da se društvena zajednica čvršće poveže, što nam pomaže da tekuće događaje shvatimo na nov način, ponekad i preko komičnih elemenata koji nas opuštaju i skreću pažnju na različite aspekte, posebno popularne kulture, što se može shvatiti kao društveno poželjna komunikacija.

